МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Ю. О. Костенко
Г. О. Петренко

ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

ЮРІНКОМ ІНТЕР
Київ-2024

УДК 347.73(477)(075.8)
К75

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Протокол № 21 від 28 червня 2024 року)

Рецензенти:

Дмитрик О. О. — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого;

Рядінська В. О. — доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Костенко Ю. О., Петренко Г. О.

К75 Фінансове право України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 296 с.

ISBN 978-966-667-867-9

Навчальний посібник підготовлено відповідно до силабусу навчальної дисципліни «Фінансове право» для здобувачів та викладачів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти на основі чинного законодавства України.

У доступній формі на підставі системного аналізу стисло викладено основний зміст фінансово-правових інститутів у вигляді конспекту лекцій та схематичного матеріалу. Окремо виділено методичні рекомендації щодо практичної та самостійної роботи здобувачів.

УДК 347.73(477)(075.8)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого Forest Stewardship Council®

ISBN 978-966-667-867-9

© Костенко Ю. О., 2024
© Петренко Г. О., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

РОЗДІЛ 1.
ОСНОВНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
(КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ)

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ФІНАНСІВ. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 10
Контрольні питання 13

ТЕМА 2. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА 14
Контрольні питання 17

ТЕМА 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ 18
Контрольні питання 24

ТЕМА 4. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО 25
Контрольні питання 29

ТЕМА 5. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС 30
Контрольні питання 39

ТЕМА 6. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ 40
Контрольні питання 86

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ, ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВОГО БОРГУ 87
Контрольні питання 104

ТЕМА 8. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ 105
Контрольні питання 110

ТЕМА 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ВИДАТКІВ 111
Контрольні питання 116

ТЕМА 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ГРОШОВОГО ОБІГУ 117
Контрольні питання 133

ТЕМА 11. ПРАВОВІ ОСНОВИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ 134
Контрольні питання 142

Розділ 2.
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ФІНАНСІВ. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 145

ТЕМА 2. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА 146

ТЕМА 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ 147
Тестові завдання (Загальна частина фінансового права) 148

ТЕМА 4. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО 154

ТЕМА 5. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС 156
Тестові завдання (Бюджетне право та процес) 156

ТЕМА 6. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ 161
Тестові завдання (Податкове право) 164

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ, ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВОГО БОРГУ 170

ТЕМА 8. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ 171
Тестові завдання 171

ТЕМА 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ВИДАТКІВ 176
Тестові завдання 177

ТЕМА 10. ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ГРОШОВОГО ОБІГУ 184

ТЕМА 11. ПРАВОВІ ОСНОВИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ 186
Тестові завдання 187

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ 193

Розділ 3.
СХЕМИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМ КУРСУ «ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ»

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ФІНАНСІВ. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 196

ТЕМА 2. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА 201

ТЕМА 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ 206

ТЕМА 4. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО 217

ТЕМА 5. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС 224

ТЕМА 6. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ 233

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ, ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВОГО БОРГУ 251

ТЕМА 8. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ 257

ТЕМА 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ВИДАТКІВ 262

ТЕМА 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ГРОШОВОГО ОБІГУ 265

ТЕМА 11. ПРАВОВІ ОСНОВИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ 278

ГЛОСАРІЙ 282

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 291

ПЕРЕДМОВА

Запропонований навчальний посібник являє собою друге видання (перероблене і доповнене) навчального посібника «Фінансове право України» (2009 рік видання)[1]. Доктринальні положення фінансового права потребують постійного опрацювання, перегляду та оновлення з урахуванням чималих змін в законодавстві, виникнення нових суб'єктів та фінансових інструментів тощо. У запропонованому посібнику розкрито зміст основних фінансово-правових інститутів з урахуванням положень чинного фінансового законодавства.

Держава для її безперебійного функціонування повинна постійно управляти фінансовою діяльністю, мобілізувати, розподіляти і використовувати кошти, які є частиною національного доходу країни. Через це у фінансових відносинах держава виступає як владний суб'єкт. Держава, здійснюючи через систему відповідних органів господарсько-організаційну функцію, забезпечує можливість нормальної фінансової діяльності підприємств різних форм власності. Водночас вся фінансова діяльність держави здійснюється виключно на правовій основі та регулюється нормами фінансового права.

Для забезпечення виконання завдань та функцій, які стоять перед державою, формується основний фонд державних коштів — бюджет. Бюджетна система забезпечує реальними коштами органи державної представницької та виконавчої влади на всіх рівнях. Можна стверджувати, що бюджетні фонди концентрують доходи та видатки держави. Одним із найголовніших джерел поповнення кошику доходів є податки. Отже, нормами фінансового права регулюється такий специфічний фінансово-правовий інститут — інститут податків. Податки — це інструмент держави щодо акумуляції коштів для забезпечення функціонування як державної влади, так і суспільства загалом. Нормами фінансового права регулюються відносини і в галузі державного та місцевого кредитування, управління державним та місцевим боргом. До фінансового права належать також і норми, що регулюють банківську діяльність у державі. Саме через банківську систему, яку очолює Національний банк України, акумулюються та розподіляються грошові кошти, що фактично надходять. Оскільки основою цієї діяльності є гроші та грошовий обіг, то фінансове право включає і норми, що регулюють грошовий обіг, форми розрахунків, валютне регулювання та контроль.

Отже, фінансово-правові норми охоплюють різні види суспільних відносин. Саме тому глибоке вивчення норм фінансового права, розуміння механізму їх дії є необхідним для юристів незалежно від сфери майбутньої діяльності.

Освітня компонента «Фінансове право» входить до циклу професійної та практичної підготовки та разом з іншими освітніми компонентами формує результати навчання й компетентності правників відповідно до змісту освітньо-професійної програми 081 Право (081 Law), НРК, якими мають оволодіти здобувачі вищої освіти.

Мета: формування здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання в галузі фінансового права з розумінням природи і змісту його основних правових інститутів, а

[1] Костенко Ю. О. Фінансове право України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 240 с.

також механізму правового регулювання бюджетних, податкових, банківських правовідносин, та формування практичних навичок щодо застосування бюджетного, податкового, банківського, валютного законодавства; уміння використовувати правові засоби регламентації фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування, а також враховувати особливості контрольних повноважень відповідних державних органів під час здійснення різних форм фінансового контролю.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти таких компетентностей та програмних результатів навчання, а саме:

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК-7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК-7. Здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів, щонайменше з таких галузей права, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

СК-8. Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.

СК-9. Знання і розуміння основ правового регулювання обігу публічних грошових коштів.

СК-11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК-12. Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.

СК-13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.

Програмні результати навчання:

ПРН-2. Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.

ПРН-3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

ПРН-4. Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

ПРН-5. Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.

ПРН-6. Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

ПРН-7. Складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

ПРН-8. Використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

ПРН-9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

ПРН-11. Володіти базовими навичками риторики.

ПРН-12. Доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло.

ПРН-13. Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.

ПРН-14. Належно використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для своєї професійної діяльності.

ПРН-15. Вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

ПРН-16. Демонструвати вміння користуватися комп'ютерними програмами, необхідними у професійній діяльності.

ПРН-17. Працювати в групі, формуючи власний внесок у виконання завдань групи.

ПРН-18. Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

ПРН-19. Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права.

ПРН-20. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

ПРН-21. Застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.

ПРН-22. Готувати проєкти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях.

ПРН-23. Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Розділ 1

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

(КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ)

ТЕМА 1.
ПОНЯТТЯ ФІНАНСІВ. ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Мета вивчення: *зрозуміти сутність і методи фінансової діяльності держави; засвоїти складові елементи фінансової системи України; з'ясувати систему органів, що здійснюють фінансову діяльність в Україні.*

1.1. Поняття фінансів. Фінансова система України

Фінансове право охоплює своїм впливом відповідне специфічне коло суспільних відносин. Ці відносини зумовлені тим, що держава для виконання своїх завдань використовує економічний інструмент — фінанси — та здійснює у зв'язку з цим фінансову діяльність. Саме тому під час вивчення змісту фінансового права важливо насамперед звернутися до визначення фінансів, фінансової системи та фінансової діяльності.

Поняття «фінанси» походить від фр. *finance* — сукупність усіх грошових коштів, які знаходяться в розпорядженні підприємства, держави, а також система їх формування, розподілу та перерозподілу[2].

Фінанси безпосередньо пов'язані з функціонуванням суспільних економічних відносин у процесі акумуляції, перерозподілу та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів.

Суспільство в процесі еволюційного розвитку від товарообміну прийшло до ринкових відносин, де грошові кошти є всезагальним еквівалентом, а держава в процесі своєї діяльності щодо управління економічними та соціальними процесами стала вести облік доходів і видатків у грошовій формі, утворюючи різні грошові фонди. Фінанси — це не тільки грошові кошти. Це насамперед відносини між людьми щодо утворення, перерозподілу та використання грошових фондів. Безумовно, фінанси та фінансові відносини — це грошові відносини, проте, не всі відносини щодо коштів є фінансовими. Так, грошові відносини, що виникають під час укладання договору купівлі-продажу, поставки чи сплати адміністративних штрафів не є фінансовими та взагалі регулюються іншими галузями права (цивільним, адміністративним та ін.). Натомість фінанси поділяються на публічні (державні та місцеві) та приватні.

Можна зробити висновок, що **публічні (державні та місцеві) фінанси** — це система грошових відносин, що виникає разом із державою та нерозривно пов'язана з її існуванням та функціонуванням. За своїм матеріальним змістом публічні фінанси являють собою фонди грошових коштів. Необхідно усвідомлювати, що не діяльність держави сама по собі, а об'єктивні потреби суспільного розвитку зумовлюють наявність фінансів.

[2] Костенко Ю. О. Фінансове право України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 240 с.

Відповідно до п. 2. ст. 1 Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» публічні кошти — це кошти державного бюджету (крім таємних видатків), бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності[3].

Централізовані (публічні) фінанси відображають відносини, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих грошових фондів, що надходять у розпорядження держави як суб'єкта публічної влади. За рахунок цих фондів фінансуються видатки держави на капітальне будівництво, утримується вся невиробнича сфера: освіта, охорона здоров'я, спорт, оборонний сектор, правоохоронні органи та ін. Фактично сучасна система публічних фінансів України містить такі ланки:

1) ***фінанси держави*** — суспільні відносини, які виникають із приводу утворення, управління, розподілу та використання публічних фондів коштів держави (наприклад, Державний бюджет України, Пенсійний фон України та інші цільові соціальні фонди);

2) ***місцеві фінанси —*** сукупність відносин, врегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями з приводу формування, розподілу та використання фондів коштів органів місцевого самоврядування з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади та виконання органами місцевого самоврядування державних функцій у процесі реалізації власних і делегованих державою повноважень. Призначенням місцевих фінансів є максимально наблизити державні послуги до умов місцевого населення[4].

До складу **приватних фінансів** відносять грошової кошти, що належать фізичним особам, як підприємцям, так і ні, юридичним особам. Ці відносини не підпадають під фінансово-правове регулювання, за винятком деяких випадків (наприклад, при стягненні податків, зборів) і беруть участь у перетворенні з приватних на публічні.

Децентралізовані державні фінанси утворюються в усіх галузях народного господарства. Суб'єкти господарювання незалежно від форми власності утворюють грошові фонди за рахунок власного прибутку.

Фінансова система України являє собою сукупність різних ланок фінансових відносин (фінансових інститутів), урегульованих фінансово-правовими нормами, за допомогою яких держава утворює, розподіляє і використовує централізовані та децентралізовані фонди коштів.

Фінансова система України містить такі елементи:

1. Бюджетну систему, яка складається з державного та місцевих бюджетів. Зміст, структура бюджетів, їх співвідношення залежить від адміністративно-територіального устрою держави. Бюджети акумулюють саме публічні фінанси. Норми Бюджетного

---

[3] Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 р. *Відом. Верхов. Ради України.* 2015. № 16. Ст. 109.

[4] Костенко Ю. О. Фінансове право України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 240 с.

кодексу України, який було прийнято у 2011 році, містять заборону формування позабюджетних фондів.

2. Кредитну систему, яка складається з державного та банківського кредитування. Необхідно мати на увазі те, що державне кредитування є безумовно сферою публічного регулювання, а банківський кредит умовно належить до фінансової системи, оскільки фінансово-правовий аспект торкається тільки відносин, що регулюють обіг державних коштів, тоді як інша сфера цих відносин, у яких учасниками є банки, юридичні та фізичні особи, належить до кола регулювання цивільно-правових норм.

3. Обов'язкове державне страхування пов'язано з розподілом та перерозподілом частини сукупного національного продукту та спрямуванням грошових коштів на виплату пенсій, соціальних допомог та ін.

4. Фінанси підприємств. Вони становлять основу децентралізованих фондів. Фінанси державних підприємств, безумовно, є складником фінансової системи, мають публічний характер. Фінанси недержавних підприємств належать до цієї групи тільки з приводу реалізації імперативних обов'язків щодо формування державних грошових фондів (наприклад, кошти підприємств, за рахунок яких сплачуються податки чи будь-які інші види обов'язкових платежів). Тобто фінанси галузей господарства (підприємств різних форм власності, установ чи організацій) — це система економічних відносин, спрямованих на утворення децентралізованих фондів коштів, кожен з яких пов'язаний з основним централізованим фондом держави — бюджетом.

1.2. Фінансова діяльність держави та органів місцевого самоврядування: поняття та методи здійснення

Реалізація завдань, які постають перед державою, пов'язана з необхідністю використання відповідних елементів фінансової системи. Тобто фінансова діяльність зумовлена об'єктивною необхідністю збирання, розподілу, перерозподілу та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, що забезпечують практичне виконання функцій держави.

Фінансова діяльність — це:

• процес збирання, розподілу (перерозподілу) та використання коштів, що забезпечують виконання завдань і функцій держави;

• діяльність уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування, пов'язана з прямим плановим збиранням і розподілом коштів.

Українська держава, керуючи фінансами та виступаючи у фінансових відносинах як суб'єкт влади і як власник засобів виробництва, встановлює відповідний порядок мобілізації та використання грошових фондів. Від імені держави у цих відносинах виступають компетентні органи. Діяльність держави та її органів у галузі мобілізації, розподілу і витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів називається фінансовою діяльністю.

Відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності, є не тільки економічними. За допомогою правових норм держава надає їм юридичного характеру. Правове регулювання фінансової діяльності є однією з форм державного керівництва економікою.